

«пики, сабли, топоры, рогатины и всякое другое острое дреколье» [10, арк. 34 зв.].

Підсумовуючи, варто наголосити, що ініціатива по створенню ополчення знайшла широку підтримку в усіх верствах українського суспільства. Разом з тим, вона не могла дати стовідсоткового позитивного результату, адже всі фінансові витрати на організацію та утримання земської міліції держава перекидала на місцеве населення. Чисельні, але погано озброєні ополченські загони не надали реальної допомоги регулярній армії, проте досвід по їх створенню, організації, озброєнню, фінансуванню та утриманню став незамінним у наступних військових кампаніях проти наполеонівської Франції.

ПОСИЛАННЯ

1. Шепетильников В.В. Главный штаб. Исторический очерк. Комплектование войск в царствование императора Александра I. / В.В. Шепетильников, СПб., 1902. – 93 с.
2. Павловский И.Ф. Полтавская милиция в 1806-7 г.г. / И.Ф. Павловский. // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Выпуск 14. – Полтава, 1916. – С. 21–30.
3. Ливчак Б.Ф. Народное ополчение в вооруженных силах России, 1806–1856 гг. / Б.Ф. Ливчак // Ученые труды Свердловского юридического института. Серия: История государства и права. – Свердловск, 1961. – Т. IV. – С. 34–52.
4. Таннберг Т.-А. Ополчение 1806–1807 гг. в Прибалтийских губерниях / Т.-А. Таннберг // Комплектование Российской армии в первой половине XIX века. – М., 2008. – 176 с.
5. Цеглеев Э.А. Вятчане в наполеоновских войнах: численность, география, службы, боевые отличия / Э.А. Цеглеев // Война и оружие: Новые исследования и материалы. Труды Третьей международной научно-практической конференции 16–18 мая 2012 г. – СПб., 2012. – Ч. III. – С. 257–274.
6. Потрашков С.В. Как ополчалась Харьковская губерния. Милиция 1806 года / С.В. Потрашков // Харьковские полки: три века истории. – Харьков, 1998. – 145 с.
7. Державний архів Чернігівської області в м. Ніжин (далі – ДАЧОН), ф. 343, оп. 1, спр. 105.
8. ДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 102.
9. ДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 175.
10. ДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 214.

Лейберов А.О. «Два ружья да шпага карабинерская старого манеру...» – как и чем вооружалось земское ополчение Нежинского уезда в 1806–1807 годах

В статье исследуется вопрос создания в Нежинском уезде Черниговской губернии в 1806–1807 гг. земского ополчения. Рассматриваются внешнеполитические и внутриполитические предпосылки его формирования, а также проблема вооружения за счет народных пожертвований.

Ключевые слова: Нежинский уезд, земское ополчение, вооружение, пожертвования.

Leiberov O.O. «Two guns and a sword of old style ...» – how and what militia equips in Nizhin district in 1806–1807 years

The article deals with the establishing of the home guard of Nizhin district in 1806–1807 years. The author observes home and international suppositions of its creation, and the problem of its weapons. It was resolved at the expense of people's donations.

Key words: Nizhin district, militia, weapon, donations

08.02.2017 р.

j

УДК 373.5.014.3 (477.51) «1812»

В.Л. Маслійчук

1812 РІК ТА ОСВІТНІ ПРОЦЕСИ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Стаття присвячена вивченню впливу французько-російської війни 1812 р. на стан освіти в Чернігівській губернії. Події 1812 р. децю загальмували навчальний процес, відкриття нових навчальних закладів, забезпечення шкіл підручниками. Однак загальна тенденція розвитку освітньої сфери не була порушена.

Ключові слова: освіта, гімназія, училище, підручники, 1812 р.

Історія освіти і освітніх ініціатив сьогодні є одним із найактуальніших напрямків гуманітарних досліджень. У час пошуків методів реформування освітньої сфери, засобів для функціонування навчальних закладів, вивчення антикризових стратегій дані дослідження є основними дороговказами і порадиниками для освітньої сфери. Історія освіти на території Чернігівської губернії, особливо часу початків тут світських навчальних закладів, згідно з сучасними підходами, представлена доволі неповно. А проблема війни 1812 р. і функціонування навчальних закладів узагалі не знайшла відображення у історіографії. Завдання цієї статті висвітлити з використанням ново-відкритих архівних джерел дану проблему.

Питання навчальної діяльності та функціонування освітніх реформ під час проведення державою військових дій на сьогодні є досить актуальним. Як зберегти навчальні заклади і продовжувати заохочувати відкривати нові, як визначити підстави і пояснення для збереження чи функціонування навчального процесу під час катаклізму?

Події 1812 р. на західній частині Російської імперії (вторгнення і відбиття військ Наполеона) стали чи не основними чинниками для пояснення особливостей просторів Східної Європи під час зародження емансипаційних рухів. Цікавим виглядає цей рік в освітній сфері в провінційній українській губернії Російської імперії майже поруч з військовими діями. На жаль, наразі немає певного повноцінного ставлення до цього, крім відомої монографії Вадима Ададурова [1]. Загальне ставлення до цих подій не виходить за рамки радянських догм, як це свідчить остання праця колективу істориків з Інституту історії України [2]. Але, насправді, близькість театру бойових дій, мобілізація ресурсів, розуміння ситуації в політичній сфері були великим випробуванням для західних територій імперії, земель колишньої Гетьманщини (Малоросії).

Щодо історії освіти в Чернігівській губернії існує низка досить вагомих робіт (Михайла Сухомлинова, Олексія Андріяшева, Михайла Тутолміна) [3; 4; 5], однак проміжку 1805–1813 рр. не надається багато уваги. У цей час досить успішно Дирекцію училищ Чернігівської губернії очолював Михайло Марков [6], але вона підпорядковувалася Училищному комітету Харківського навчального округу, отже і ректору університету. На часи складних подій 1812 р. ректором університету був Афанасій Стойкович, чия постать неоднозначно оцінена в історіогра-

фії [7]. Вочевидь особистісний чинник зіграв певну роль.

Одним із найвагоміших наслідків для розвитку освіти в регіоні стало згортання освітніх ініціатив у Ніжині (найбільшому місті губернії на той час). Завдяки успішній діяльності нового повітового смотрителя Павла Томари Ніжинське народне мале училище (що існувало з 1789 р.) вдалося перетворити на повітове, з відремонтованим будинком та пристойним забезпеченням, 23 травня 1812 р. [8, арк. 36, 37, 40 зв., 47, 49]. Однак великі проекти відкриття «гімназії» для дворян на кошти вельмож Безбородьків [9, с. 129–130] чи щойно висловлену і підтриману імператором Олександром I ініціативу щодо відкриття на кошти місцевої грецької громади грецького Олександрівського училища [10, с. 758–759] довелося відкласти на роки [9, с. 131].

Певною мірою «французька навала» вплинула на забезпечення підручниками Новгород-Сіверської гімназії. Однією з основних і дуже позитивних рис щодо цього гімназійного закладу була наявність однієї з найкращих бібліотек на Лівобережній Україні. Бібліотека повсякчас поповнювалася завдяки купівлі книжок із «училищної суми» і великим пожертвам. Генерал майор (Григорій (???) Туманський подарував 1811 р. 164 книжки. Окремим клопотом директора Івана Халанського було забезпечення підручниками усіх учнів гімназії завдяки сприянню Училищного комітету Харківського імператорського університету. Іван Халанський у 1811 р. склав список необхідних підручників на найближчі два роки. Підручники були профінансовані на 1746 рублів і вислані із Санкт-Петербурга, однак у 1812 р. загубилися дорогою у зв'язку із воєнними діями. За браком документації важко охарактеризувати цю втрату і настільки та була відновлена, але у 1814 р. на гімназійному складі знаходилося 7237 примірників підручників для продажу, тобто важко говорити про вагому недостачу підручників унаслідок прикрих подій [11, с. 37–38].

Так само виникли істотні складнощі з відкриттям нових училищ в Чернігівській губернії. Директор училищ Михайло Марков у 1812 р. просив Чернігівського губернського маршала дворянства Миколу Стороженка сприяти під час проведення дворянських виборів та зборів дворянства відкриттю нових повітових училищ і проведенню збору пожертв на цю справу [8, ф. 667, оп. 283, спр. 115, арк. 1–2]. Певно ж наслідком цих прохань стало упорядкування посад почесних смотрителів училищ. У травні 1812 р. представники від дворянства були обрані у всіх повітах, навіть у тих, де не було навчальних закладів [8, ф. 667, оп. 283, спр. 116, арк. 1–1 зв.]. Це питання вдалося просунути у Козельці, де вже на початок червня 1812 р. вдалося зібрати велику суму завдяки сприянню «почесного смотрителя» Степана Барановського та проханням Михайла Маркова [8, ф. 667, оп. 283, спр. 119, арк. 1–8]. Але відкриття училища так і не відбулося.

На початок 1812 р. планувалося відкрити низку училищ в Конотопі та Сосниці. Дворянство Конотопсько-

го повіту зібрало кошти, йшлося і про штатне (державне) фінансування. Почалися перемовини про купівлю будівлі у повітовому центрі Конотопі [8, ф. 667, оп. 283, спр. 111, арк. 1, 2 зв. 3, 36]. Слід визнати, що значну суму на Конотопське училище було надано пожертвою з батьківської економії тодішнього міністра освіти Олексія Кириловича Розумовського [8, ф. 667, оп. 283, спр. 111, арк. 49 б]. Незважаючи на складні умови, училище у Конотопі було відкрите у грудні 1812 р.

Подібна справа про відкриття училища велася і у іншому значному повітовому центрі – Кролевіці. Дворянство заштатного міста Коропа також збирало гроші на училище в своєму містечку. У 1812 р. дворянин Петро Калинський склав іспити у Чернігівській гімназії, і йому було дозволено відкрити у Кролевіці «приватне училище». Станом на 1813 р. тут навчалося 46 учнів. Дворянство повіту зібрало значну суму (955 рублів), серед яких великі пожертви внесли граф Сергій Рум'янцев (200 р.) та титулярний радник Федір Гетун (210 р.). На початку 1813 р. Марков уже приїжджав оглядати будинки для нового училища і проводити іспит у приватному закладі Калинського, щоб перевести учнів звідти до нового училища. Основна проблема виявилася «учительською» – дирекція прагнула, щоб педагогами були особи дворянського походження, а не відпущені з оподаткування міщани. Це питання вирішили, призначивши на посаду вчителя дев'ятнадцятилітнього Мусія Бардакова – сина основного ініціатора заснування училища, статського радника Івана Бардакова (між тим колишнього учителя Чернігівського училища і гімназії) [8, ф. 667, оп. 283, спр. 137, арк. 1, 6, 15, 20, 23, 29, 30]. У вересні 1813 р. училище було відкрите. У той же час мешканцям і дворянству заштатного Коропа з цього питання було відмовлено, оскільки місто не являлось адміністративним центром і знаходилося на невеликій віддалі від Кролевіця (30 верст) [8, ф. 667, оп. 283, спр. 142, арк. 2 зв.].

Однією з проблем цього часу стала взаємодія нових училищ і військових формувань на території губернії. У даному контексті особливо цікавими є глухівські події. У 1806 р. старий будинок Глухівського училища, що перетворювалося на повітове і переходило до іншої будівлі, було віддано під «лазарет» новоприбулому гусарському полку. Бажання директора училищ Михайла Маркова віддати старий будинок для помешкання вчителям наслідку не мало [12, ф. 2162, оп. 1, спр. 35, арк. 26]. З документів Глухівського училища виходить, що офіцери (особливо артилерії (через близькість Шосткинського порохового заводу) постають трохи не основними жертводавцями цього навчального закладу. Так, на початку липня 1812 р. у Глухівському училищі відбулися публічні іспити (основний захід для збирання коштів). Найбільшу пожертву у 75 руб. зробив підполковник артилерії Георгій Хавін. У цьому взяли участь і інші офіцери: підполковник Василь Сухокобилін (50 руб.), капітани Василь Глінка (50 руб.), Ліньов (25 руб.), поручик Гончаров (10 руб.) [8, ф. 667, оп. 283, спр. 121, арк. 1–2]. Слід згадати і внесок, зроблений

влітку 1808 р статським радником Федором Туманським (відомим бібліофілом). Це були книжки загальною вартістю 50 руб. [8, ф. 667, оп. 283, спр. 29, арк. 2].

Відкриття нових училищ і реорганізація старих відбувалися в складних політичних умовах, пов'язаних із вторгненням Наполеона в Російську імперію 24 червня 1812 р. Чернігівська губернія знаходилася не надто далеко від зони бойових дій, тому уже 15 липня 1812 р. було складено список казенних будівель для розміщення в них поранених. Першим у цьому списку йшли три корпуси Чернігівського повітового училища і генерал-губернаторський дім; планувалося використати і будинок семінарії [13, с. 64]. Зважаючи на те, що гімназія розміщувалася у згаданому генерал-губернаторському будинку, то вже годі було щось говорити про приміщення інших навчальних закладів. У теплу пору року гімназія продовжила заняття в «беседке на бульваре», а повітове училище – у будівлі найнижчого приходського училища навпроти альтанки. Найгірше було із перевезенням шаф та книжок, бо під тяжкістю вантажу ламалися селянські вози. Але перед зимою питання з приміщеннями почасти було вирішене: навчальні заклади перевели у двоповерховий будинок, збудований для поштової контори, який виявився надто тісним, до того ж з вузькими та кривими сходами, що ускладнювало пересування з одного поверху на інший. Навіть вивільнення будинку повітового училища не надто покращило ситуацію, бо «класи» та книжки залишилися за версту від навчальної будівлі. Михайло Марков нарікав, що він та вчителі понесли чимало збитків, однак шпиталь продовжував функціонувати [8, ф. 667, оп. 287, спр. 3, арк. 1 і зв.].

Існували і інші проблеми у освітньому процесі Чернігівської губернії. Ще до початку війни 1812 р. з невеликої вчительської платні почали стягуватись шпитальні гроші з 1 рубля по копійці, тобто 1 % вчительської платні [12, ф. 2162, оп. 1, спр. 79, арк. 1 і зв.]. Так само вище керівництво наполягало перед керівництвом гімназій надавати учнів для військової справи. У 1808 р. до Чернігівської дирекції училищ надійшла вимога направити сім учнів до Санкт-Петербурзької артилерійської школи [12, ф. 2162, оп. 1, спр. 58, арк. 20]. Ще до початку бойових дій батьки стали забирати студентів гімназії для несення цивільної чи військової служби без атестатів, що принижувало значення освіти і потребу у закінченні навчання, на що також нарікав Михайло Марков [8, ф. 667, оп. 283, спр. 117, арк. 1 і зв.].

Узагальнюючи викладене, слід визнати, що час наполеонівських війн пригальмував освітні ініціативи, ускладнив функціонування навчальної системи, однак уже через певний час відкриття нових шкіл і удосконалення старих продовжилося. На тлі політичних подій відбувалися і внутрішні процеси (як позитивні, так і негативні), які мали вплив на стан освіти (соціальне походження учителів, брак матеріальної бази, фінансування галузі). Дослідження означеної тематики має право на продовження і сприятиме усвідомленню складного історичного досвіду.

ПОСИЛАННЯ

1. Ададуrow В. «Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. – Львів: Вид-во УКУ, 2007. – 560 с.
2. Гуржій О.І., Реєнт О., Палій А. Війна 1812 р.: український контекст. – Київ, 2012. – 154 с.
3. Сухомлинов М. Училища и народное образование в Черниговской губернии // Журнал министерства народного просвещения. – 1864. – № 8. – С. 1–94.
4. Андрияшев А. Материалы для истории учебных заведений Черниговской губернии с 1789 по 1832 г. – К., 1865. – 96 с.
5. Тутолмин М. Столетие Черниговской гимназии. Краткая историческая записка 1805 – 1905 гг. – Чернигов, 1906. – 515 с.
6. Бережков М.М. М.Е. Марков и его рукописный сборник о черниговской старине // Сборник историко-филологического общества при институте князя Безбородко в Нежине. – Нежин, 1903. – Т. 4. – С. 1–29.
7. Страшнюк С.Ю. Сербське підгрунтя Харківського університету: Атанасіє Стойкович // УКРАС: Українсько-сербський збірник. – 2009. – Вип. 1 (4). – С. 14–37.
8. Державний архів Харківської області.
9. Маслійчук В. Освіта й освітні ініціативи у Ніжині в 1805–1820 роках // Ніжинська старовина. Збірник регіональної історії та пам'яткознавства (Серія «Ніжинознавчі студії»). – № 14). – Ніжин – Київ, 2017. – Вип. 23 (26). – С. 125–134.
10. Сборник постановлений по министерству народного просвещения. – СПб, 1904. – Т. 1. – Царствование императора Александра I, 1802–1825. – 1644, 44 стб.
11. Панащенко И. Историческая записка о Новгородсеверской гимназии. – Киев, 1889. – 172, II с.
12. Центральний державний історичний архів України в місті Києві.
13. Морозова А. Документи Держархіву Чернігівської області про військовополонених Великої Армії в Чернігівській губернії // Сіверянський літопис. – 2012. – № 5–6. – С. 59–70.

Маслійчук В.Л. 1812 год и образовательные процессы в Черниговской губернии

Статья посвящена изучению влияния франко-русской войны 1812 г. на состояние образования в Черниговской губернии. События 1812 г. притормозили образовательный процесс, открытие новых учебных заведений, обеспечение школ учебниками. Но общая тенденция развития образовательной сферы не была нарушена.

Ключевые слова: образование, гимназия, училище, учебники, 1812 г.

Masliichuk V.L. 1812 year and educational processes in Chernihiv province

The article is devoted to the study of the influence of the Franco-Russian war of 1812 on the state of education in Chernihiv province. The events of 1812 blunted the educational process, opening of new schools, providing school textbooks. However, the general trend of the development of the educational sphere has not been broken.

Key words: education, war, Gymnasium, school, textbook, 1812.

27.02.2017 р.

J